

Współpraca Głównego Urzędu Statystycznego z Instytutem Gospodarstwa Społecznego w zakresie badań społecznych w latach 1920–1939

Bożena Łazowska^a

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie współpracy Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) i Instytutu Gospodarstwa Społecznego (IGS) w obszarze badań społecznych w okresie II Rzeczypospolitej. Na podstawie źródeł i opracowań historycznych ustalono zakres prac badawczych podejmowanych w tym zakresie przez obydwie instytucje oraz sposób organizacji wspólnych przedsięwzięć, z których największe to badanie budżetów gospodarstw domowych. Harmonijne współdziałanie GUS i IGS było możliwe głównie dzięki temu, że znaczna część kadry kierowniczej i naukowej GUS należała do IGS. Owocem współpracy obydwu instytucji było ponad sto publikacji dotyczących przede wszystkim sytuacji społecznej w Polsce.

Słowa kluczowe: historia statystyki, statystyka społeczna

JEL: B29, C19, N94

Collaboration between Statistics Poland and the Institute of Social Economy in the field of social research in 1920–1939

Abstract. The article presents the collaboration between Statistics Poland (GUS) and the Institute of Social Economy (IGS) in the field of social research in the period of the Second Polish Republic. On the basis of historical sources and studies it was possible to determine the scope of research undertaken by both institutions in this field and the way of organisation of their joint projects, the most important of which was the household budget survey. The smooth cooperation between the IGS and Statistics Poland was possible mostly thanks to the fact that a significant part of Statistics Poland's managerial and research teams worked for IGS. The collaboration between both institutions yielded over one hundred publications, a majority of which concerned the social situation in Poland.

Keywords: history of statistics, social statistics

^a Centralna Biblioteka Statystyczna im. S. Szulca. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3235-5485>.

1. Wprowadzenie

Główny Urząd Statystyczny (GUS) powstał 13 lipca 1918 r., a półtora roku później – w styczniu 1920 r. – pracownicy naukowcy Biura Pracy Społecznej (BPS) GUS: Henryk Kołodziejcki, Edward Maliszewski, Tadeusz Szturm de Sztrem i Włodzimierz Wakar (Hłasko, 1918) powołali do życia Instytut Gospodarstwa Społecznego (IGS, 1930). Pierwszym dyrektorem IGS został Wakar, a od 1921 r. jednostką kierował Ludwik Krzywicki, założyciel i pierwszy dyrektor GUS (Kruszka, 2012; Szturm de Sztrem, 1959). Od początku polem współpracy obydwu instytucji były badania statystyczne i społeczne prowadzone częstokroć przez osoby pracujące zarówno w GUS, jak i w IGS. Stulecie powstania IGS i niedawno obchodzony jubileusz stulecia GUS skłaniają do przybliżenia szerszemu gronu odbiorców tego ważnego fragmentu ich działalności.

Celem artykułu jest przedstawienie współpracy GUS i IGS w obszarze badań społecznych w okresie II Rzeczypospolitej. Na podstawie źródeł i opracowań historycznych ustalono zakres prac badawczych podejmowanych przez obie instytucje oraz sposób organizacji badań.

2. Wspólne obszary badawcze

Pierwotnie IGS stanowił autonomiczną sekcję Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich, a jego głównym zadaniem było prowadzenie niezależnych badań społeczno-gospodarczych. W początkowym okresie działalności koncentrował się na popularyzacji i upowszechnianiu publikacji omawiających sytuację społeczno-gospodarczą odrodzonej Polski. Wydawano m.in.: „Bulletin Polonais”, „Viribus Unitis”, „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego”, czasopismo „Wspólna Sprawa” dla mieszkańców Górnego Śląska oraz opracowania z cyklu *Przewodnik Obywatela Rzeczypospolitej*. Staraniem IGS przetłumaczono na język francuski i angielski publikację *Almanach Polski* (Łazowska, 2015). Z tego okresu pochodzą wydane przez IGS mapy: *Wschodnie granice Polski* (Maliszewski, 1920), *Polska w styczniu 1920 roku* (Maliszewski i Szturm de Sztrem, 1920), *Stosunki narodowościowe na terenie b. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich* (Szturm de Sztrem i Wakar, 1921), jak również plakaty popularyzujące statystykę.

Pierwsze prace badawcze IGS dotyczyły dogłębnej analizy przyczyn i skutków kryzysu walutowego oraz procesów inflacyjnych w Polsce¹. Tadeusz Szturm de Sztrem opracował m.in. następujące studia na ten temat: *Drożynna w miastach b. Królestwa Kongresowego i obw. Białostockiego* (1920), *Walka o płace zarobkowe*

¹ Prace badawcze IGS były finansowane ze sprzedaży własnych publikacji oraz dzięki subwencjom od takich instytucji, jak: Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, Ministerstwo Rolnictwa, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (MPIOS) oraz zarządów miast, np. Łodzi, Radomia, Sosnowca i Dąbrowy Górniczej.

(1922), *Działanie inflacji w sferze podatkowej* (1923), *Płace zarobkowe w okresie dewaluacji pieniężnej* (1924a) oraz *Żywiłość w opodatkowaniu. Podatek inflacyjny* (1924b). Szczegółowo przedstawiał w nich trudną sytuację ludności, zwłaszcza robotników, dotkniętych trwającą od 1914 r. bez przerwy przez osiem lat wysoką inflacją, co wywoływało ich niezadowolenie, często prowadzące do podejmowania strajków. Niskie wynagrodzenia, zwłaszcza słabiej uposażonych grup ludności robotniczej, powodowały ich kłopoty z utrzymaniem rodzin, nawet na najniższym poziomie egzystencji².

Instytut rozpoczął również badanie wydajności pracy robotników i kształtowania się ich zarobków w kopalniach, co było możliwe dzięki współpracy z zarządem Związku Zawodowego Górników we Frysztacie. Te badania miały ważny wymiar społeczny i znacząco uzupełniały ówczesne badania GUS, a częściowo z nimi polemizowały³.

W tym samym czasie GUS wydał pierwszy *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* – w dwóch częściach: pierwszą w 1921 r. (GUS, 1921), drugą w 1923 r. (GUS, 1923) – i zaczął publikować „Miesięcznik Statystyczny” (od 1920 r.) oraz „Miesięcznik Pracy” (od 1921 r.). Na łamach tych naukowych periodyków GUS ogłaszał oficjalne dane dotyczące inflacji opracowane przez Komisję dla Badania Kosztów Utrzymania Rodzin Pracowniczych w Przemysle i Handlu, działającą przy GUS, oraz informacje charakteryzujące warunki życia ludności, które były w polu zainteresowań IGS (Łazowska, 2015). Komisja została powołana przez Radę Ministrów 17 maja 1920 r.⁴ Badanie zmian zachodzących w kosztach utrzymania przeprowadzano w rodzinach robotniczych składających się z czterech osób, początkowo co miesiąc, a następnie – co dwa tygodnie.

² Przykładowo cena 1 kg cukru wzrosła z 0,604 marki polskiej (mkp) w 1914 r. do 998,8 mkp w 1921 r., 1 kg kaszy – odpowiednio z 0,2 mkp do 166,7 mkp, 1 l mleka – z 0,17 mkp do 100,6 mkp, a 1 kg masła – z 1,9 mkp do 1583 mkp. Już pod koniec 1916 r. ceny żywności wzrosły o co najmniej 300%, natomiast płace zaledwie o 5%. W latach 1917 i 1918, kiedy inflacja rosła wyjątkowo szybko, wzrost płac nie przekroczył 50–70% poziomu z 1914 r., przy czym w przypadku pracowników handlowych i biurowych był zawsze wyższy od wzrostu płac robotników. Na przykład w 1917 r. wzrost płac robotników w Warszawie wyniósł 12%, a pracowników biurowych i handlowych – 20%, w 1918 r. robotnicy dostali średnio uposażenia wyższe o 16%, a pracownicy biurowi i handlowi – o 32%. To powodowało dodatkowe napięcia społeczne (T. Szturm de Sztrem, 1920, 1922, 1923, 1924a, 1924b).

³ Gdy GUS opracował pierwsze wskaźniki wzrostu kosztów żywności, opału i energii elektrycznej, dotyczące lat 1920 i 1921, oraz w 1921 r. wskaźnik kosztów utrzymania ludności, IGS podważał metodykę konstruowania tych wskaźników. Za podstawę wskaźnika cen GUS przyjął ceny ze stycznia 1914 r., a IGS – ceny z I półrocza 1914 r. (E. Szturm de Sztrem, 1922).

⁴ Komisja powstała po ogłoszeniu 10 kwietnia 1920 r. Memorandum Ekonomicznego Rady Najwyższej Mocarstw Sprzymierzonych w sprawie konieczności badania przyczyn wpływających na wzrost kosztów utrzymania w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, we Francji i Włoszech. W jej skład wchodził przedstawiciel: GUS, MPIOS, Ministerstwa Aprowizacji (MA), Ministerstwa Skarbu, Ministerstwa Przemysłu i Handlu, Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministerstwa Zdrowia Publicznego oraz Głównej Rady Statystycznej (GRS). Poza tym na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 14 września 1920 r. powołano w większych miastach lokalne komisje badania kosztów utrzymania (w Sosnowcu, Łodzi, Częstochowie, Lublinie, Poznaniu, Radomiu, Kielcach, Krakowie i Bydgoszczy). Zob. *Sprawozdanie...* (1921).

Pierwsze wyniki badań dotyczące zmiany kosztów utrzymania rodzin pracowniczych w Warszawie od czerwca do grudnia 1920 r. opublikowano w „Miesięczniku Pracy” w 1921 r. (*Koszty utrzymania...*, 1921). Kolejne tego typu sprawozdania Komisji ukazywały się cyklicznie w stałej rubryce w „Miesięczniku Pracy” i przedstawiały ceny, koszty utrzymania ludności oraz opracowania metodologiczne tych badań.

W 1921 r. opublikowano w „Miesięczniku Statystycznym” dane dotyczące statystyki cen detalicznych w większych miastach Rzeczypospolitej, a w 1922 r. w czasopiśmie „Statystyka Pracy” pojawiła się stała rubryka „Drożyzna”, w której przedstawiano informacje o wzroście cen artykułów spożywczych, energii i opału oraz zmianach kosztów utrzymania w rodzinach pracowniczych w większych miastach, podając wskaźniki zmiany kosztów utrzymania w rodzinach pracowniczych w Warszawie w porównaniu z 1914 r. Od 1922 r. na łamach „Kwartalnika Statystycznego” ukazywały się informacje o kosztach utrzymania w Warszawie, a od 1923 r. GUS publikował w stałej rubryce tablice przedstawiające ceny artykułów pierwszej potrzeby w handlu detalicznym według województw i miast. Na podstawie tych danych prowadzono badania dotyczące kosztów utrzymania ludności w miastach.

Pierwsze pełne, syntetyczne dane z zakresu rynku pracy, ruchu cen i statystyki społecznej GUS opublikował w *Roczniku statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* w 1923 r. Zamieszczono w nim tablice przedstawiające: liczbę robotników w kopalniach węgla kamiennego i brunatnego, zmiany liczby zatrudnionych robotników w przemyśle w latach 1921 i 1922 w porównaniu z 1913 r. (w tym zmiany procentowe), ceny ziemioplodów na giełdach i płacone producentom rolnym, ceny hurtowe i ich dynamikę, ceny głównych artykułów pierwszej potrzeby w handlu detalicznym, wskaźnik kosztów żywności w pięciu miastach, porównanie kosztów żywności w poszczególnych miastach i dzielnicach, zmiany kosztów utrzymania rodziny pracowniczej złożonej z czterech osób oraz wskaźniki zmian kosztów utrzymania w Warszawie. Omawiany *Rocznik...* zawierał również dane dotyczące państwowego pośrednictwa pracy, w tym: poszukujących pracy według grup zawodowych, płac według umów zbiorowych, uposażenia urzędników państwowych, strajków (w tym według przyczyn), lokautów, działalności Inspekcji Pracy w b. Królestwie Kongresowym oraz nieszczęśliwych wypadków przy pracy według przyczyn i ich skutków⁵. Przedstawiał także informacje o kasach chorych i akcji dokarmiania dzieci w Polsce prowadzonej przez Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom.

⁵ 1 stycznia 1920 r. w GUS powołano Wydział Statystyki Pracy i Przemysłu, który na mocy porozumienia GUS z 24 grudnia 1919 r. zajmował się: statystyką pracy, statystyką pośrednictwa pracy, statystyką umów zbiorowych, statystyką płac i zarobków oraz badaniem poziomu życia ludności, statystyką strajków i lokautów, a także badaniem warunków pracy (Balukiewicz, 1930). Ponadto początkowo prowadził statystykę cen i kosztów utrzymania.

Rodzaj, tematykę i organizację badań w zakresie statystyki społecznej określały akty prawne Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej przygotowane w konsultacji z GRS⁶. Pierwsza sesja GRS, która odbyła się 10 i 11 czerwca 1920 r., została poświęcona w całości programowaniu badań społecznych GUS. Podczas obrad przedyskutowano projekt organizacji statystyki cen opracowany przez Krzywickiego oraz zagadnienia statystyki pracy, które przedstawił Edward Lipiński (*Protokoły...*, 1920). Wówczas zapadła decyzja, że statystyka rynku pracy będzie się opierać na sprawozdaniach biur pośrednictwa pracy, sprawozdaniach MPiOS oraz materiałach biur Funduszu Pracy, ZUS i urzędów wojewódzkich⁷.

Już w 1919 r. GUS przeprowadził pierwsze badanie dotyczące płac i rzeczywistej siły nabywczej zarobków robotników rolnych. Analizie poddanoienne wynagrodzenie tej grupy zawodowej na podstawie ankiet przeprowadzonych przez korespondentów rolnych. Pełną metodologię badań rynku pracy opracował Lipiński (1920).

Poszerzenie badania płac i zarobków innych grup zawodowych było możliwe po podpisaniu (24 grudnia 1919 r.) umowy pomiędzy GUS a MPiOS dotyczącej zakresu prac badawczych i korzystania z ich wyników przez obie instytucje. Umowa ta zastrzegła do kompetencji GUS takie zagadnienia, jak: statystyka umów zbiorowych, statystyka koniunktury pracy, statystyka płac robotników (łącznie z badaniem poziomu budżetów domowych) itp. (Buzek, 1930). Dzięki temu już w pierwszym wydaniu *Rocznika statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* (GUS, 1923), obejmującym lata 1920–1922, w dziale XVII („Statystyka społeczna”) przedstawiono informacje dotyczące: państwowego pośrednictwa pracy, poszukujących pracy według grup zawodowych, płace według umów zbiorowych i pobory urzędników państwowych, a w dziale IX („Ceny”) dane dotyczące: porównania kosztów żywności w poszczególnych dzielnicach i zmiany kosztów utrzymania rodziny pracowniczej składającej się z czterech osób, a także wskaźniki kosztów utrzymania w Warszawie. Dane GUS za lata 1921 i 1922 dotyczyły m.in.: liczby osób poszukujących pracy, wolnych miejsc pracy, pracujących i poszukujących pracy na 100 wolnych miejsc pracy w podziale

⁶ Główna Rada Statystyczna była pierwszym organem doradczym do spraw statystyki w Polsce. Przepisy powołujące GRS zostały zamieszczone w Reskrypcie Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 13 lipca 1918 r. o utworzeniu i organizacji Głównego Urzędu Statystycznego. Ustęp 10 Reskryptu mówił o powołaniu GRS jako organu doradczego przy GUS, złożonego z: dyrektora GUS, będącego jednocześnie przewodniczącym GRS, przedstawicieli wszystkich ministerstw, przedstawicieli biur statystycznych urzędów autonomicznych, przedstawicieli najważniejszych stowarzyszeń naukowych, społecznych i gospodarczych, profesorów ekonomii i statystyki wyższych państwowych zakładów naukowych oraz kierowników wydziałów GUS z głosem doradczym. Zastępcę przewodniczącego miał mianować prezydent ministrów spośród członków GRS. Na mocy Ustawy z dnia 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej do zadań GRS należało wydawanie opinii o programie i organizacji badań statystycznych opracowywanych przez GUS oraz inne jednostki i urzędy państwowe (Żurawicz, 2017).

⁷ Centralne Archiwum GUS, Wydział VI Statystyki Społecznej GUS 1918–1939, sygn. VI/290–VI/308.

na kobiety i mężczyzn według miesięcy oraz poszukujących pracy według 13 określonych grup zawodowych i procentowo na 100 wolnych miejsc pracy⁸.

Informacje dotyczące zarobków (według grup zatrudnionych oraz województw, z wydzieleniem m.st. Warszawy) GUS publikował także na łamach „Statystyki Pracy” i „Wiadomości Statystycznych” oraz w *Małym Roczniku Statystycznym*.

Na podstawie cotygodniowych danych uzyskiwanych z Funduszu Bezrobocia działającego przy MPIOS oraz państwowych urzędów pośrednictwa pracy Wydział Statystyki Społecznej (WSS) GUS prowadził też badania bezrobocia i aktywizacji bezrobotnych. Ich wyniki publikowano na łamach „Wiadomości Statystycznych”, *Rocznika statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* i *Małego Rocznika Statystycznego*. Poczynając od wydania z 1923 r., w *Roczniku statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* przedstawiane były dane na temat stanu rynku pracy, w tym: liczba bezrobotnych w tysiącach, liczba poszukujących pracy na 100 wolnych miejsc oraz wskaźnik stanu zatrudnienia ogółem i według branż przemysłowych w ujęciu comiesięcznym. W następnych edycjach *Rocznika* publikowano bardziej szczegółowe dane, np. wskaźniki zmian stanu zatrudnienia i liczby przepracowanych robotnikogodzin w większych zakładach przemysłowych dla całej Polski i w podziale na dzielnice: centralną, wschodnią, południową, Śląskie i Poznańskie z Pomorskim, a także wskaźniki zmian stanu zatrudnienia i liczby przepracowanych robotnikogodzin w większych zakładach przemysłowych w podziale na 12 głównych branż przemysłowych.

Ponadto szerokiej analizie poddawane były m.in. stosunki społeczno-zawodowe, bardzo dobrze charakteryzujące ludność, zwłaszcza w okresach między spisami powszechnymi. Do ciekawszych opracowań z tego zakresu należą artykuły: Stanisława Tołwińskiego (1923) – *Zagadnienia statystyki zawodowej*, Rajmunda Buławskiego – *Warstwy społeczne* (1932a) i *Zawód i gałąź pracy jako czynniki klasyfikacyjne w statystyce zawodowej* (1932b) oraz Edwarda Baranowicza (1939) – *Bezużyteczność opracowywania zawodu subiektywnego w spisach ludności*.

3. Charakterystyka prac badawczych GUS i IGS

Od marca 1921 r., kiedy dyrektorem IGS został Krzywicki, nawiązała się ściślejsza współpraca obydwu instytucji. Za jego sprawą pracę w IGS podjęło wielu pracowników naukowych GUS, Instytutu Badania Zagadnień Ludnościowych i statystyków

⁸ Dane o poszukujących pracy zebrano w następujące grupy: górnictwo i hutnictwo, przemysł metalowy, przemysł włókienniczy, przemysł budowlany, przemysł drzewny, przemysł skórzaný, inne gałęzie przemysłu, robotnicy niewykwalifikowani, zatrudnieni w usługach, robotnicy rolni, pracownicy branży transportowej, inni pracownicy oraz młodociani. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* (GUS, 1923) podawał, że według danych państwowego pośrednictwa pracy w styczniu 1921 r. na 100 wolnych miejsc pracy przypadało 190 osób poszukujących pracy, w lutym 1921 r. – 210 osób, a w szczytowym momencie, tj. w lutym 1922 r., aż 276 osób.

miejskich⁹. Dzięki zaangażowaniu nowej kadry badawczej IGS rozpoczął wówczas szerokie badania społeczno-gospodarcze. W latach 1921 i 1922 zespół zajmował się przede wszystkim opracowywaniem dwuczęściowego dzieła *Rosja sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym* (Krzywicki, 1922), a Edward Szturm de Sztrem, brat Tadeusza – członek IGS i przyszły dyrektor GUS – przygotowywał ważne studium *W sprawie samowystarczalności Polski pod względem zbożowym* (E. Szturm de Sztrem, 1922).

W latach 1921–1923 IGS koncentrował się głównie na badaniu ruchu strajkowego w Polsce, statystyce płac robotniczych, obliczaniu siły nabywczej społeczeństwa i badaniu warunków życia ludności. Do opracowania swoistej kroniki strajków, na temat których brakowało wystarczających informacji statystycznych, wykorzystywano takie źródła, jak: korespondencja i notatki kronikarskie w nielegalnej prasie robotniczej, odezwy komitetów strajkowych, a nawet ustne informacje strajkujących (Łazowska, 2015). Instytut przekazywał zebrane informacje GUS do dalszych badań (Szturm de Sztrem, 1959). Już w pierwszym wydaniu *Rocznika statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* (GUS, 1923) opublikowano bardzo szczegółowe tablice wynikowe zawierające charakterystykę strajków w latach 1921 i 1922, które obejmowały takie dane, jak: liczba strajków, strajki pojedyncze, strajki grupowe, liczba zakładów objętych akcją strajkową, liczba strajkujących według miesięcy i w podziale na dzielnice dawnych zaborów oraz w podziale na: rolnictwo, 14 gałęzi przemysłu, usługi oraz pracowników państwowych i komunalnych. Przedstawiono również informacje na temat przyczyn strajków¹⁰ oraz ich wyniku (zakończone sukcesem, połowicznym sukcesem lub porażką). Urząd badał nie tylko strajki, lecz także lokauty, uznając je za ważny element opisu warunków życia społeczeństwa. Te analizy statystyczne opierały się na danych gromadzonych przez GUS zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 8 lutego 1921 r.¹¹ oraz na relacjach i ankietach zebranych przez pracowników IGS. Wynikiem wspólnych prac GUS i IGS w tym zakresie było kilkanaście przyczynków, w tym m.in. artykuły: Janiny Ettinger (1930) – *Strajki i lokauty a rynek*

⁹ Oprócz wspomnianych już Maliszewskiego, T. Szturm de Sztrema i Tołwińskiego należeli do nich: Edward Arnekker, Eugeniusz Budziszewski, Tadeusz Czajkowski, Konstanty Czerniewski, Jan Derengowski, Ewa Estreicher, Ludwik Grodzicki, Mieczysław Holtz, Aleksander Ivanka, Michał Kalecki, Anna Komarnicka, Ignacy Kräutler, Stanisław Kruszewski, Ludwik Landau, Zygmunt Limanowski, Władysław Malinowski, Henryk Moszczyński, Edward Otrębski, Stefan Pruss, Mieczysław Przypkowski, Kazimierz Romaniuk, Edward Rosset, Stanisław Rychliński, Edward Strzelecki, Zygmunt Szempliński, Edward Szturm de Sztrem, Stefan Sulc, Egon Vielrose, Szymon Weinzieher, Józef Wojtyniak i Zygmunt Zaremba (Szturm de Sztrem, 1959).

¹⁰ Strajki zgrupowano według przyczyn, takich jak żądania: płacowe, dotyczące czasu pracy, dotyczące zalegalizowania organizacji zawodowych, przyjęcia do pracy zwolnionych pracowników, usunięcia kierownika, dotyczące aprowizacji i dotyczące potrącanego podatku dochodowego, a także odmowa wpłacania składek na kasy chorych i strajki: polityczne, solidarnościowe, manifestacyjne oraz różne i niewiadomego pochodzenia.

¹¹ Dz.U. 1921 nr 16, poz. 94.

pracy w Polsce w latach 1923–1929 oraz Przebieg walk strajkowych w latach 1923–1930 (1931) i Kazimierza Nowickiego (1934) – Strajki połączone z okupacją zakładów w latach 1931, 1932 i pierwszym półroczu 1933 roku.

Obie instytucje wspólnie prowadziły badanie drożyzny, inflacji, kursów walut i ruchomej skali płac. Ważne były zwłaszcza prowadzone w latach 1923 i 1924 badania dotyczące inflacji, hiperinflacji i ich skutków społecznych¹². Mogły one pomóc rządowi Władysława Grabskiego w zaplanowaniu i przeprowadzeniu reformy monetarnej.

W 1923 r. IGS opublikował ważną pracę zbiorową pod redakcją Henryka Tennenbauma (1923) – *Skarb Rzeczypospolitej*; wkład w jej powstanie wnieśli też pracownicy GUS: T. Szturm de Sztrem i Waław Fabierkiewicz. Z kolei dziełem T. Szturma de Sztrema były, opublikowane przez IGS, prace: *Walka o płace zarobkowe (1922)*, *Działanie inflacji w sferze podatkowej (1923)* i *Płace zarobkowe w okresie dewaluacji pieniężnej (1924a)*. Zebrane przez IGS dane o kredytach udzielonych przez banki państwowe przedsiębiorstwom państwowym w okresie inflacji posłużyły Krzywickiemu do napisania wstępu do pracy T. Szturma de Sztrema (1924b) *Żywiołowość w opodatkowaniu. Podatek inflacyjny*. Prace te uzupełniały podstawowe badania statystyczne dotyczące kosztów utrzymania, które GUS prowadził od początku swojej działalności w niepodległej Rzeczypospolitej i których wyniki publikował w *Roczniku statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*. Założenia statystyki cen zostały opracowane przez Krzywickiego (1920) i opierały się na materiałach MA.

Należy dodać, że magistraty miast liczących powyżej 25 tys. mieszkańców oraz innych miast wytypowanych przez GUS zostały zobligowane przez Radę Ministrów do notowania cen artykułów pierwszej potrzeby i prowadzenia ksiąg notowań cen według wzoru wskazanego przez GUS oraz przesyłania formularzy z notowań do 7. dnia każdego miesiąca. Powołano specjalne komisje rzeczoznawców reprezentujących: spółdzielczość, robotnicze związki zawodowe, przemysł, handel, rolnictwo i władze miejskie. Kontrolowały one notowania cen prowadzone przez magistraty. Rozporządzenie Rady Ministrów z 17 stycznia 1921 r. w tej sprawie obowiązywało przez cały okres międzywojenny¹³.

Począwszy od kwietnia 1936 r., rząd polski zobowiązał także przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe do składania sprawozdań statystycznych dotyczących cen sprzedaży produkowanych wyrobów lub cen artykułów przemysłowych oferowanych w handlu¹⁴. Część danych była zbierana bezpośrednio przez korespondentów

¹² Instytut został doceniony przez Międzynarodową Organizację Pracy, która powierzyła mu opracowanie rozdziału o płacach robotniczych w Polsce do publikacji *Enquête sur la production* (ILO, 1924), a następnie powierzyła IGS funkcję swojego przedstawiciela w II Rzeczypospolitej.

¹³ Dz.U. 1921 nr 14, poz. 82.

¹⁴ Dz.U. 1936 nr 33, poz. 354.

rolnych GUS, którzy odnotowywali ceny ziemi i ceny płacone producentom rolnym za produkty rolnicze¹⁵. Już w 1920 r. GUS opublikował w „Miesięczniku Statystycznym” pierwszą statystykę cen obejmującą okres od listopada 1919 r. do marca 1920 r. (*Statystyka cen od listopada...*, 1920), a w 1921 r. – statystykę cen detalicznych w większych miastach Polski (*Statystyka cen detalicznych...*, 1921). W pierwszym wydaniu *Rocznika statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* (GUS, 1923) w rozdziale IX („Ceny”) zamieszczono kilkanaście tablic szczegółowo przedstawiających problematykę cen. Charakteryzowały one: ceny ziemioplodów na giełdach oraz ceny produktów rolnych płacone producentom, ceny hurtowe w Polsce, wskaźniki cen hurtowych, ceny głównych artykułów pierwszej potrzeby w handlu detalicznym, wskaźnik kosztów żywności w pięciu miastach, porównanie kosztów żywności w poszczególnych dzielnicach kraju¹⁶, zmiany kosztów żywności w poszczególnych dzielnicach oraz zmiany kosztów utrzymania rodziny pracowniczej złożonej z czterech osób, a także wskaźniki kosztów utrzymania w Warszawie. Dane odnoszące się do cen ziemioplodów rolnych płaconych producentom były grupowane według wybranych produktów (pszenica, żyto, jęczmień, owies, ziemniaki), w podziale na miesiące w latach 1921 i 1922 oraz według województw. Informacje o cenach hurtowych obejmowały 73 rodzaje produktów w podziale na: zboża i żywność pochodzenia roślinnego, żywność pochodzenia zwierzęcego, towary kolonialne i cukier, skóry surowe i gotowe, surowce i materiały przemysłu włókienniczego, metale i węgiel, materiały budowlane, chemikalia i różne.

Poza tym wyniki badań cen zaczęto od 1923 r. systematycznie publikować w stałych rubrykach „Kwartalnika Statystycznego”: *Wskaźniki cen hurtowych w Polsce* oraz *Ceny artykułów pierwszej potrzeby w handlu detalicznym*. W tym periodyku zamieszczano też artykuły metodologiczne, takie jak *Ceny artykułów stanowiących podstawę wskaźnika cen detalicznych w Warszawie* (1926a, 1926b, 1926c) czy *Nowy wskaźnik cen hurtowych Głównego Urzędu Statystycznego* (Szturm de Sztrem, 1927). Analizy wyników badań cen GUS publikował również w „Miesięczniku Statystycznym”, np. w artykułach: *Wskaźniki cen artykułów pierwszej potrzeby w b. dzielnicy rosyjskiej* (1920), *Indeks cen hurtowych w Polsce* (Lipiński, 1922), oraz w „Statystyce Pracy” w stałej rubryce *Ceny hurtowe i detaliczne w latach 1922–1923*, informacjach: *Poziom cen w Polsce i na rynkach światowych* i artykułach, np. *Wzrost cen i ruchoma skala płac* (Szturm de Sztrem, 1923). Na łamach „Kwartalnika Statystycznego” pojawiły się m.in. analizy dotyczące cen ziemi autorstwa E. Szturm de Sztrema (1924).

Najszerze opracowanie statystyki cen GUS opublikował w dwóch rocznikach branżowych: *Statystyka Cen 1936* (GUS, 1937) i *Statystyka Cen 1937* (GUS, 1938).

¹⁵ Zob. Centralne Archiwum GUS, Wydział VI Statystyki Społecznej GUS 1918–1939, sygn. VI/642–VI/795.

¹⁶ Chodziło o podział na dzielnice obejmujące byłe ziemie zaboru rosyjskiego, pruskiego i austriackiego.

Przedstawiały one szczegółowo: wskaźniki cen hurtowych i kosztów utrzymania, cen detalicznych według grup towarów, usług i świadczeń, kosztów żywności w miastach według województw i w większych miastach, a także ceny artykułów pierwszej potrzeby w handlu detalicznym, bydła na targowiskach itp. Dane grupowano według roku kalendarzowego przeciętnie dla całej Polski, według województw i powiatów. Z tych badań korzystał IGS.

Istotne dla omawianych prac badawczych GUS były opracowywane w IGS bibliografie pod redakcją Krzywickiego: *Materiały do bibliografii ekonomicznej* (1923) i *Materiały do bibliografii Gdańska* (1924) oraz wydawane w latach 1931–1938 *Pamiętniki bezrobotnych*, *Pamiętniki chłopów* i *Pamiętniki emigrantów* (zob. Lisowski, 1977).

4. Największe wspólne prace badawcze GUS i IGS

Najwięcej wspólnych przedsięwzięć badawczych GUS podjął razem z Sekcją Budżetów Gospodarstw Domowych (SBGD) IGS, która powstała w 1922 r. Jej przewodniczącym był Konstanty Krzeczkowski, a sekretarzem – Stanisław Tołwiński¹⁷. Sekcja wyszła z inicjatywą przeprowadzenia wspólnego rocznego badania budżetów domowych rodzin robotniczych Warszawy, Łodzi i Zagłębia, którą przedstawiła GUS i Wydziałowi Statystycznemu (WS) Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy.

Pierwsze dane dotyczące kosztów utrzymania rodziny pracowniczej opublikowano w *Roczniku statystyki Rzeczypospolitej Polskiej* z 1923 r. Obejmowały one informacje odnoszące się do zmiany kosztów utrzymania rodziny pracowniczej złożonej z czterech osób w wybranych większych miastach w układzie miesięcznym i rocznym za lata 1921 i 1922. Dla Warszawy podano bardzo szczegółowe wskaźniki zmiany kosztów utrzymania w latach 1921 i 1922 według miesięcy, obejmujące: koszty ogółem, żywność, odzież, opał i światło, mieszkanie i wodę oraz koszty pozostałe. Z każdym rokiem dane publikowane w *Roczniku...* były poszerzane. Przykładowo w drugiej edycji *Rocznika...* (GUS, 1924) podano zmiany kosztów żywności w 21 głównych miastach i dla Polski ogółem – dane obejmowały lata 1921 i 1922 według miesięcy, a także porównanie kosztów żywności aż w 39 miastach według półroczy za lata 1921–1923. Znacznie szerzej przedstawiono też wskaźniki kosztów utrzymania w Warszawie (w ujęciu miesięcznym, a nie tylko rocznym).

W latach 1924–1934 w stałej rubryce w „Kwartalniku Statystycznym” GUS publikował wskaźniki kosztów żywności w miastach (według województw i w 50 miastach). Na łamach tego czasopisma, także w rubryce stałej, ogłaszano wskaźniki przedstawiające porównanie kosztów żywności w miastach (w latach 1924–1929).

¹⁷ Do SBGD należeli wspomniani już Fabierkiewicz oraz: Władysław Landau, Zygmunt Limanowski, Stanisław Rychliński, Edward Strzelecki, Stanisław Szwalbe, Antoni Walenta i Antoni Zdanowski.

Wraz z rozpoczęciem w 1926 r. badań budżetów rodzin robotniczych współpraca IGS i GUS się zacieśniła. Te badania GUS wiązały się głównie z obliczaniem kosztów utrzymania i wskaźników kosztów utrzymania. Przedstawiciele IGS weszli wówczas w skład powołanej przez GUS Komisji Budżetów Robotniczych, której zadaniem było opracowanie metod badawczych i dokonanie wyboru reprezentacyjnego rodziń respondentów oraz powołanie grupy instruktorów czuwających nad prawidłowością codziennych zapisów wydatków przez wybrane rodziny (Szturm de Sztrem, 1959).

Pierwsze badanie budżetów rodzin robotniczych przeprowadzono w 1927 r. wśród 192 wybranych rodzin, z wykorzystaniem ankiety opracowanej przez Brunona Balukiewicza. Druga i trzecia edycja tych badań przeprowadzona wspólnie przez GUS i IGS w latach 1928 i 1929 została znacząco rozszerzona – dotyczyła już nie tylko budżetów domowych rodzin robotniczych, lecz także pracowników umysłowych. W wyniku tych prac ukazały się monografie analityczne, takie jak: *Budżety rodzin robotniczych. Wyniki ankiety przeprowadzonej w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim i na Górnym Śląsku* (GUS, 1927, 1929), *Warunki bytu pracowników bankowych w Polsce w latach 1920–1927* (Kozłowski, 1928) oraz *Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim w świetle ankiet 1927 roku* (IGS, 1929).

W 1932 r. GUS przeprowadził razem z IGS i Radą Okręgową Unii Związków Zawodowych Pracowników Umysłowych w Warszawie badanie budżetów domowych rodzin urzędniczych, którym objęto 94 rodziny¹⁸. Efekty prac przedstawił Otrębski (1932) w artykule *Wyniki badania budżetów domowych pracowników umysłowych przeprowadzonego w maju 1932 r.* Do zadań IGS należały dobór rodzin do badań statystycznych (w porozumieniu ze związkami zawodowymi) i rekrutacja kandydatów na instruktorów. Za opracowanie statystyczne ankiet zebranych na obszarze Warszawy odpowiadał WS, a pozostałymi ankietami zajmował się GUS. Urząd wydawał ankierom IGS zaświadczenia, którymi mogli legitymować się przed władzami administracyjnymi, co bardzo ułatwiało im pracę; użyczał też IGS wyników swoich badań, w tym dotyczących drugiego powszechnego spisu ludności. Miało to duże znaczenie przy prowadzeniu badań społecznych, zwłaszcza w zakresie doboru próby.

Prace SBGD trwały do końca 1929 r. W 1930 r. rozwiązano ją z powodu braku funduszy (Szturm de Sztrem, 1959) i odtąd badania budżetów gospodarstw domowych GUS prowadził w zasadzie samodzielnie.

Publikacje opierające się na wynikach badań ankietowych, np. omawiane wcześniej *Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim...* czy

¹⁸ Centralne Archiwum GUS, Wydział VI Statystyki Społecznej GUS 1918–1939, sygn. VI/349–VI/597.

Czas pracy w przemyśle polskim w świetle wyników ankiety Związku Stowarzyszeń Zawodowych (Rychliński, 1929), opracowane w IGS, znacząco uzupełniały badania GUS w tym zakresie, w wyniku których powstały takie publikacje, jak wspomniane już *Budżety rodzin robotniczych...* (GUS, 1927) czy *Przebieg walk strajkowych w latach 1923–1930* (Ettinger, 1931). Pierwsza z wymienionych wyżej publikacji została opracowana przez IGS na podstawie badania ankietowego o budżetach domowych rodzin robotniczych przeprowadzonego przez GUS w latach 1926 i 1927 przy współdziałaniu IGS i WS oraz rozszerzonego badania ankietowego przeprowadzonego samodzielnie przez IGS w lipcu 1927 r. wśród części rodzin robotniczych ankietowanych przez GUS.

W latach 1932 i 1934 część współpracowników IGS uczestniczyła w badaniu budżetów domowych pracowników umysłowych oraz nauczycieli szkół powszechnych zorganizowanym przez WSS. Opracowanie tych badań w GUS odbyło się pod kierunkiem Otrębskiego (współpracownika IGS), który opublikował trzy artykuły na ten temat na łamach „Statystyki Pracy”: *Budżety domowe rodzin robotniczych w Polsce w latach 1927 i 1928* (1931), *Wyniki badania budżetów domowych pracowników umysłowych przeprowadzonego w maju 1932 r.* (1932) i *Częściowe wyniki budżetów domowych rodzin nauczycieli szkół powszechnych* (1935). Z kolei Anna Minkowska (1935) była autorką broszury *Rodzina bezrobotna na podstawie ankiety 1932 roku* wydanej przez IGS. Podstawowym opracowaniem ankiet z badań budżetów gospodarstw domowych zajęli się pracownicy GUS: Jan Derengowski (1932), Milena Bagińska (1930), Irena Paluchowska (1930), Szturm de Sztrem (1931b), Walenta (1928) i inni. Od 1935 r. wyniki badań IGS i GUS w tym zakresie publikowano też w *Małym Roczniku Statystycznym*, w rozdziale XIII („Praca”). Dane zestawiono w następujących tablicach: budżety domowe rodzin robotniczych w Polsce, budżety domowe rodzin robotników bezrobotnych w Warszawie, budżety domowe rodzin pracowników umysłowych w Warszawie, wartość odżywcza i ciepła dziennych norm spożycia na jednostkę konsumpcyjną w Polsce, struktura budżetów rodzin robotniczych i urzędniczych w niektórych państwach.

Tadeusz Szturm de Sztrem (1931a), naczelnik wydziału w GUS i zarazem specjalista IGS, opublikował w 1931 r. znakomitą monografię *Bezrobocie w Europie dzisiejszej. Przyczynek do teorii kryzysów*, a E. Szturm de Sztrem (1935), dyrektor GUS, ważną monografię *Kartelety w życiu gospodarczym i społecznym*. Postawiona w drugiej z prac teza, że kartelety wpływają zasadniczo na obniżenie zatrudnienia, spadek płac ich pracowników oraz zawyżanie cen produktów przez nie wytwarzanych, była śmiała i odkrywczą. Przy opracowywaniu monografii w obu przypadkach autorzy korzystali z badań GUS i IGS.

Kolejne badanie budżetów gospodarstw rodzin robotniczych Warszawy, Łodzi, Poznania, Wilna, Krakowa i Śląska GUS przeprowadził przy współudziale IGS w latach 1937–1939. Niestety przed wybuchem II wojny światowej nie udało się w pełni opracować wyników badania¹⁹ i wydać ich drukiem. Całościową analizę zebranego materiału opublikował dopiero w 1962 r. wybitny demograf Kazimierz Romaniuk (1962) w artykule *Wstępne wyniki badań budżetów domowych rodzin robotniczych w Polsce z lat 1937–1938–1939*. Największe badanie budżetów gospodarstw rodzinnych przeprowadzone zostało przez GUS i IGS w 1938 r. pod kierownictwem L. Landaua, współpracownika IGS.

W czasopiśmie specjalistycznym GUS („Przegląd Statystyczny”, „Statystyka Pracy”, „Kwartalnik Statystyczny”) opublikowano kilkadziesiąt wartościowych przyczynków z badania warunków życia w Polsce. Odnosiły się one zwłaszcza do mieszkańców dużych miast, wśród których łatwiej było przeprowadzić badanie niż wśród mieszkańców wsi czy małych ośrodków miejskich. Z przedstawionych w nich analiz spożycia artykułów żywnościowych i przemysłowych, udziału w wydarzeniach kulturalnych czy organizacji czasu wolnego wyłania się obraz jakości życia w ówczesnej Polsce.

Do ważniejszych analiz z tej dziedziny można zaliczyć artykuły: Balukiewicza (1927) – *Ankieta o budżetach domowych (warunki bytu klasy pracującej)*, Walenty (1928) – *Stosunki mieszkaniowe rodzin robotniczych objętych ankietą o budżetach domowych w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim i na Śląsku*, Otrębskiego (1931) – *Budżety domowe rodzin robotniczych w Polsce w latach 1927 i 1928*, Bagieńskiej (1930) – *Próba obliczenia wahań sezonowych spożycia artykułów żywnościowych w rodzinach robotniczych zamieszkałych w Warszawie i objętych badaniem Głównego Urzędu Statystycznego w latach 1927–1929*, Paluchowskiej (1930) – *Obciążenie podatkami konsumpcyjnymi rodzin robotniczych według badań budżetów (1927–1929)*, L. Landaua – *Obliczanie odrębnych wskaźników kosztów utrzymania dla różnych grup ludności (1932)* i *Wskaźnik kosztów utrzymania pracowników umysłowych (według stanu w maju 1932 r.) (1934)*, Wojtyniaka (1938) – *Podział rodzin robotniczych według zamożności*, opracowane na podstawie ankiety GUS z maja 1932 r. artykuły Zdzisława Heisego (1935) – *Wskaźnik kosztów utrzymania rodzin pracowników umysłowych w Warszawie i Otrębskiego (1932) – Wyniki badania budżetów domowych pracowników umysłowych przeprowadzonego w maju 1932 r.* oraz Ady Kaleckiej (1934) – *Badania ankietowe sprzedawców ulicznych m. Warszawy*.

Na koniec warto jeszcze wspomnieć, że GUS wspierał IGS w pracach nad określeniem roli kapitału zagranicznego w polskim przemyśle, m.in. przekazywał wyniki

¹⁹ Na jego podstawie po II wojnie światowej opracowano metodologię badania wskaźnika kosztów utrzymania ludności i postulowano wznowienie tego badania przez GUS.

badań i spisów będące w fazie opracowań, np. drugiego powszechnego spisu ludności (Szturm de Sztrem, 1959). W drugiej połowie lat 30. XX w. GUS udzielał dużego poparcia terenowym badaniom IGS dotyczącym budżetów domowych rodzin bezrobotnych, ankiety rolnej 1935 i 1938 r. oraz ankiety o emigracji sezonowej. W wyniku tych prac IGS opublikował tak ważne opracowania, jak *Rodzina bezrobotna na podstawie ankiety 1932 roku* (Minkowska, 1935) i *Bezrobocie wśród chłopów* (Landau, Pański i Strzelecki, 1939).

5. Podsumowanie

Główny Urząd Statystyczny i Instytut Gospodarstwa Społecznego harmonijnie współpracowały w prowadzeniu badań ankietowych w zakresie budżetów gospodarstw domowych, położenia rolników i emigracji sezonowej z Polski, a także w badaniach nad rolą kapitału zagranicznego w przemyśle polskim. Bardzo dobre współdziałanie między obiema instytucjami było możliwe głównie dzięki temu, że znaczna część kierowniczego i naukowego personelu GUS należała do IGS.

Pokłosiem współpracy GUS i IGS było ponad sto publikacji dotyczących przede wszystkim sytuacji społecznej w Polsce (IGS, 1930–1939). Polski rząd wspomagał się nimi w podejmowaniu decyzji łagodzących skutki bezrobocia (utworzenie państwowych biur pośrednictwa pracy), wysokiej inflacji (reformy monetarne Grabskiego), monopolizacji produkcji (budowa portu w Gdyni i Centralnego Okręgu Przemysłowego) itp. Obecnie publikacje te są nieocenionym źródłem dla badań historycznych nad społeczeństwem Polski w okresie międzywojennym i badań warunków życia ludności w ujęciu historycznym (Koński, 2011, Kordos, 2008; Łazowska, 2015; Żarnowski, 1973; Żeglicki, 1966, 1969).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum GUS, Wydział VI Statystyki Społecznej GUS 1918–1939, sygn. VI/290–VI/308.

Literatura podmiotowa

Bagieńska, M. (1930). Próba obliczenia wahań sezonowych spożycia artykułów żywnościowych w rodzinach robotniczych zamieszkałych w Warszawie i objętych badaniem Głównego Urzędu Statystycznego w latach 1927–1929. *Statystyka Pracy*, (2), 130–137.

Balukiewicz, B. (1927). Ankieta o budżetach domowych (warunki bytu klasy pracującej). *Statystyka Pracy*, (3–4), 321–343.

Balukiewicz, B. (1930). Statystyka pracy i przemysłu. *Kwartalnik Statystyczny*, 7(4), 1395–1499.

Baranowicz, E. (1939). Bezżyteczność opracowywania zawodu subiektywnego w spisach ludności. *Przegląd Statystyczny*, 2(23), 23–39.

- Buławski, R. (1932a). Warstwy społeczne. *Kwartalnik Statystyczny*, 9(3), 179–203.
- Buławski, R. (1932b). Zagadnienie pracowników publicznych w statystyce zawodowej. *Kwartalnik Statystyczny*, 9(4), 269–297.
- Buzek, J. (1930). *Pierwsze dziesięciolecie Głównego Urzędu Statystycznego*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Ceny artykułów stanowiących podstawę wskaźnika cen detalicznych w Warszawie. (1926a). *Kwartalnik Statystyczny*, (2), 294.
- Ceny artykułów stanowiących podstawę wskaźnika cen detalicznych w Warszawie. (1926b). *Kwartalnik Statystyczny*, (3), 392.
- Ceny artykułów stanowiących podstawę wskaźnika cen detalicznych w Warszawie. (1926c). *Kwartalnik Statystyczny*, (4), 672.
- Derengowski, J. (1932). *Urlopy wypoczynkowe maszynistów kolejowych w świetle ankiety 1931 roku*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Ettinger, J. (1930). Strajki i lokauty a rynek pracy w Polsce w latach 1923–1929. *Statystyka Pracy*, 9(3), 227–241.
- Ettinger, J. (1931). Przebieg walk strajkowych w latach 1923–1930. *Statystyka Pracy*, 10(3), 266–273.
- GUS. (1921). *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej (cz. 1: 1920/21)*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (1923). *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej (cz. 2: 1920/22)*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (1924). *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (1927). *Budżety rodzin robotniczych. Wyniki ankiety przeprowadzonej w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim i na Górnym Śląsku*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (1929). *Budżety rodzin robotniczych. Wyniki ankiety przeprowadzonej w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim i na Górnym Śląsku*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (1937). *Statystyka Cen 1936*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (1938). *Statystyka Cen 1937*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Heise, Z. (1935). Wskaźnik kosztów utrzymania rodzin pracowników umysłowych w Warszawie. *Statystyka Pracy*, 238–254.
- Hłasko, S. (1918). *Sprawozdanie z działalności Biura Pracy Społecznej za okres od grudnia 1915 r. do 1 kwietnia 1918 r.* Warszawa: Biuro Pracy Społecznej (Towarzystwo Popierania Pracy Społecznej).
- IGS. (1929). *Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim w świetle ankiet 1927 roku*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- IGS. (1930). *Instytut Gospodarstwa Społecznego 1920–1930. Sprawozdanie z działalności dziesięcioletniej*. Warszawa.
- IGS. (1932). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1931*. Warszawa.
- IGS. (1933). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1932*. Warszawa.
- IGS. (1934). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1933*. Warszawa.
- IGS. (1935). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1934*. Warszawa.

- IGS. (1936). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1935*. Warszawa.
- IGS. (1937). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1936*. Warszawa.
- IGS. (1938). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1937*. Warszawa.
- IGS. (1939). *Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawozdanie za rok 1938*. Warszawa.
- ILO. (1924). *Enquête sur la production*. Geneve.
- Kalecka, A. (1934). Badania ankietowe sprzedawców ulicznych m. Warszawy. *Statystyka Pracy*, (2), 237–242.
- Koszty utrzymania rodzin pracowniczych w Warszawie od czerwca do grudnia 1920 r. (1921). *Miesięcznik Pracy*, (1), 21–24.
- Kozłowski, S. (1928). *Warunki bytu pracowników bankowych w Polsce w latach 1920–1927*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Krzywicki, L. (1920). Projekt organizacji statystyki cen. *Miesięcznik Statystyczny*, (1), 140–150.
- Krzywicki, L. (red.). (1922). *Rosja sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Krzywicki, L. (1923). *Materiały do bibliografii ekonomicznej*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Krzywicki, L. (1924). *Materiały do bibliografii Gdańska*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Landau, L. (1932). Obliczanie odrębnych wskaźników kosztów utrzymania dla różnych grup ludności. *Statystyka Pracy*, (12), 11–19.
- Landau, L. (1934). Wskaźnik kosztów utrzymania pracowników umysłowych (według stanu w maju 1932 r.). *Statystyka Pracy*, (1), 7–22.
- Landau, L., Pański, J., Strzelecki, E. (1939). *Bezrobocie wśród chłopów*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Lipiński, E. (1920). Statystyka rynku pracy. *Miesięcznik Statystyczny*, (1–2), 1–12.
- Lipiński, E. (1922). Indeks cen hurtowych w Polsce. *Miesięcznik Statystyczny*, (1, cz. 1), 55–76.
- Maliszewski, E. (1920). *Wschodnie granice Polski*. Mapa, skala 1 : 2000000. Warszawa.
- Maliszewski, E., Szturm de Sztrem, T. (1920). *Polska w styczniu 1920 roku*. Mapa, skala 1 : 4000000. Warszawa.
- Minkowska, A. (1935). *Rodzina bezrobotna na podstawie ankiety 1932 roku*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Nowicki, K. (1934). Strajki połączone z okupacją zakładów w latach 1931, 1932 i w pierwszym półroczu 1933 roku. *Statystyka Pracy*, (3), 117–124.
- Otrębski, E. (1931). Budżety domowe rodzin robotniczych w Polsce w latach 1927 i 1928. *Statystyka Pracy*, 10(3), 214–231.
- Otrębski, E. (1932). Wyniki badania budżetów domowych pracowników umysłowych przeprowadzonego w maju 1932 r. *Statystyka Pracy*, 11(4), 345–363.
- Otrębski, E. (1935). Częściowe wyniki budżetów domowych rodzin nauczycieli szkół powszechnych. *Statystyka Pracy*, 14(4), 255–258.
- Paluchowska, I. (1930). Obciążenie podatkami konsumpcyjnymi rodzin robotniczych według badań budżetów (1927–1929). *Statystyka Pracy*, (2), 210–214.
- Poziom cen w Polsce i na rynkach światowych. (1923). *Statystyka Pracy*, (1), 84–88.

- Protokoły posiedzeń pierwszej sesji Głównej Rady Statystycznej. (1920). *Miesięcznik Statystyczny*, (1, cz. 2), 35–52.
- Romaniuk, K. (1962). Wstępne wyniki badań budżetów domowych rodzin robotniczych w Polsce z lat 1937–1938–1939. *Przegląd Statystyczny*, 9(4), 335–354.
- Rychliński, S. (1929). *Czas pracy w przemyśle polskim: w świetle wyników ankiety Związku Stowarzyszeń Zawodowych*. Warszawa.
- Sprawozdanie z działalności Komisji dla Badania Kosztów Utrzymania w Warszawie. (1921). *Miesięcznik Pracy*, (1), 16–18.
- Statystyka cen detalicznych w większych miastach Polski. (1921). *Miesięcznik Pracy*, (11), 81–84.
- Statystyka cen od listopada 1919 r. do marca 1920 r. (1920). *Miesięcznik Statystyczny*, (1, cz. 2), 57–64.
- Szturm de Sztrem, E. (1922). *Samowystarczalność Polski pod względem zbożowym*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”.
- Szturm de Sztrem, E. (1923). Wzrost cen i ruchoma skala płac. *Statystyka Pracy*, (1), 1–3.
- Szturm de Sztrem, E. (1924). Ceny ziemi (1919–1924). *Kwartalnik Statystyczny*, (1), 265–283.
- Szturm de Sztrem, E. (1927). Nowy wskaźnik cen hurtowych Głównego Urzędu Statystycznego. *Kwartalnik Statystyczny*, (1), 161–191.
- Szturm de Sztrem, E. (1935). *Kartele w życiu gospodarczym i społecznym*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Szturm de Sztrem, E. (red.). (1936). *Mały Rocznik Statystyczny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Szturm de Sztrem, T. (1920). *Drożyzna w miastach b. Królestwa Kongresowego i obw. Białostockiego*. Warszawa.
- Szturm de Sztrem, T. (1922). *Walka o płace zarobkowe*. Warszawa: E. Wende i Spółka.
- Szturm de Sztrem, T. (1923). *Działanie inflacji w sferze podatkowej*. Warszawa.
- Szturm de Sztrem, T. (1924a). *Płace zarobkowe w okresie dewaluacji pieniężnej*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”.
- Szturm de Sztrem, T. (1924b). *Żywiolowość w opodatkowaniu. Podatek inflacyjny*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”.
- Szturm de Sztrem, T. (1931a). *Bezrobocie w Europie dzisiejszej. Przyczynek do teorii kryzysów*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Szturm de Sztrem, T. (1931b). *Nowa metoda obliczania wskaźnika kosztów utrzymania: wskaźnik kosztów utrzymania typowych rodzin*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Szturm de Sztrem, T., Wakar, W. (1921). *Stosunki narodowościowe na terenie b. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich*. Mapa, skala 1 : 1000000. Warszawa.
- Tennebaum, H. (red.). (1923). *Skarb Rzeczypospolitej*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Tołwiński, S. (1923). Zagadnienia statystyki zawodowej. *Miesięcznik Statystyczny*, (1), 263–277.
- Walenta, A. (1928). Stosunki mieszkaniowe rodzin robotniczych objętych ankietą o budżetach domowych w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim i na Śląsku. *Statystyka Pracy*, (4), 320–336.
- Wojtyniak, J. (1938). Podział rodzin robotniczych według zamożności. *Statystyka Pracy*, (3), 114–129
- Wskaźniki cen artykułów pierwszej potrzeby w b. dzielnicy rosyjskiej. (1920). *Miesięcznik Statystyczny*, (1, cz. 2), 151.

Literatura przedmiotowa

- Koński, W. (red.). (2011). *Badania społeczne i ich rola w kształtowaniu postępu. Ciągłość i zmiana. W 150. rocznicę urodzin Ludwika Krzywickiego: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Płock, 19–20 października 2009 r. pod honorowym patronatem prof. zw. dr. hab. Karola Modzelewskiego, wiceprezesa Polskiej Akademii Nauk*. Płock.
- Kordos, J. (2008). Rozwój badań warunków życia ludności. *Wiadomości Statystyczne*, (2), 10–19.
- Kruszka, K. (2012). *Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912–2012*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Statystyczne.
- Lisowski, A. (1977). *Instytut Gospodarstwa Społecznego 1957–1977*. Warszawa: Szkoła Główna Planowania i Statystyki.
- Łazowska, B. (2015). *Działalność badawcza Głównego Urzędu Statystycznego w okresie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Centralna Biblioteka Statystyczna.
- Szturm de Sztrem, T. (1959). *Instytut Gospodarstwa Społecznego: przyczynek do historii instytucji naukowo-społecznych w Polsce*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żarnowski, J. (1973). *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żeglicki, J. (1966). Ludwik Krzywicki współorganizator GUS. *Wiadomości Statystyczne*, (5/6), 6–9.
- Żeglicki, J. (1969). Strajki w latach 1920–1938 w świetle badań Głównego Urzędu Statystycznego. *Wiadomości Statystyczne*, (1), 43–47.
- Żurawicz, A. (2017). Organy opiniodawczo-doradcze GUS. W: *Historia Polski w liczbach*, t. 4: *Statystyka Polski. Dawniej i dzisiaj* (s. 415–429). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.